

Transztextuális narratívák, Transylvaniae-mítoszok

„Történeteink egymást dagasztják.”¹

Ilia Mihálynak, szeretettel

Kortárs magyar prózaszövegek geopoétikai körüljárása újabb szempontokat és értelmezési lehetőségeket vet fel, célszerű lenne tágabban is megvizsgálni, hogyan jelenik meg az ortodoxia, ortodox vallás, liturgia, a magyar ortodoxia a kortárs magyar irodalomban. Annál is inkább, mert egyes, a köztes kulturális terek közege által befolyásolt, a kulturális rétegek határvonalain megkonstruálódott kortárs magyar prózai szövegekben a másság/idegenség-képek dominanciája meghatározó. Jelen esetben (főként) két regényre szűkítem a vizsgálódást² – de a tárgyalt szerzők más prózai munkáit is beidézve – Bodor Ádám *Az érsek látogatása*³ és Láng Zsolt *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*⁴ című regényekről lesz szó. Ez utóbbi egy tervezett tetralógiának a második-harmadik kötetét foglalja magában, az első *Bestiárium Transylvaniae. Az ég madarai*⁵ címmel jelent meg 1997-ben (a tervezett negyedik kötet is befejezés előtt áll⁶). Számos tanulmány jelent meg ezeknek a regényeknek az előzőkhöz képest való viszonyáról (arról, hogy Bodor Ádámnak ez a regénye mennyiben folytatása⁷ a *Sinistra*

¹ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. Jelenkor, Pécs, 2003. 76.

² Jelen tanulmány egy, a *Korunk* folyóirat 2005/9-es számában megjelent írásomnak a kibővített, átdolgozott változata.

³ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. Magvető, Budapest, 1999.

⁴ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. Jelenkor, Pécs, 2003.

⁵ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. Az ég madarai*. Jelenkor, Pécs, 1997.

⁶ Szerzői közlés.

⁷ Angyalosi Gergely: *Az érsekre várva*. Alföld, 2000/7. 93–97. Bombitz Attila: *Pungák a szélben*. Forrás, 2000/6. 107–112. Bónus Tibor: *A folytatás mint hipertextus*. Prae, 2001/3–4. 156–162. Dömötör Edit: *Bodor Ádám: Az érsek látogatása – mint „második regény”*. Bárka, 2002/1. 76–87. Keserű József: *Bogdanski körzet*. Prae, 2000/1–2. 173–175. Lőrincz Csongor: *Folytonosság vagy ismétlés?*. Lk.k.t., 2000/1. 56–61., illetve Alföld, 2000/7. 97–106. Mészáros Sándor: *Egyszarvúak, szeméthyegyek és az ismétlés kényszere*. Jelenkor, 2000/4. 426–429. Olasz Sándor: *Visszatekintés és-vagy újítás?* Bodor Ádám regényei. In: *Dombormű. Esszék, tanulmányok Pászler György 70. születésnapjára*. Liget Könyvek, Budapest, 2001. 445–452. stb.

körzetnek⁸, illetve Láng Zsolt *Bestiáriumi* közötti összefüggésekről és elkülönülésekről⁹), most az „előzményekről” kevésbé, főként a két regény közötti dialógusról, egymásra hatásukról, transztextualitásukról¹⁰ lesz szó.

Elbeszélői pozíciók, elhallgatott világok

A Bodor Ádám prózájában is honos elhallgatott világok konstruálódnak meg a Láng-prózában is: *A tűz és víz állatainak* már a szerkezete és az elbeszélői pozíció identitásának meghatározhatatlansága is ezt hangsúlyozza.

A regény „narrátora” egy Eremie nevű moldvai szerzetes, aki egy „hallgató”-nak meséli el saját és alteregója, Vazul – Hieronimus Bazilidész Heraklidész – Despotes (később moldvai fejedelem) történetét. Ez a beszéd- és epikai helyzet is generálja, hogy előbeszédszerű, (olykor) dramatiszált legyen az előadásmód. Az elbeszélő – Selyem Zsuzsa találó kifejezése szerint – pszeudopárbeszédben¹¹ van valakivel, pontosabban mesél valakinek. *A tűz és a víz állatainak* az „elhallgatott kerettörténete”¹² alapján nehezen körvonalazható, hogy kinek és miért meséli Eremie a „saját” történeteit, a szövegbeli utalások alapján kiderül, hogy a történetek „hallgatója” magyar, és ismeretlen számára az ortodox hitvilág, vallás, liturgia. A kávézás-teázás melletti pszeudobeszélgetés behozza az ezeregyéjszakai motívumot is: a mesélésnek az ébrentartás, figyelemfenntartás is a célja, a dialógus rejtett, rejtélyes tagja azért is hallgatja Eremie elbeszéléseit, hogy ne aludjon el. A szövegben viszont van néhány utalás arra vonatkozóan, hogy a „hallgató” korábban már ismerte ezeket a történeteket vagy történet-részeket, ugyanis olyan történet-részre kérdez rá, amely korábban még nem hangzott el: „– Példaként megint elmesélek valamit, ezúttal Dinu

⁸ Bodor Ádám: *Sinistra körzet. Egy regény fejezetei*. Magvető, Budapest, 1992.

⁹ Balázs Imre József: *A test és a történelem mint fikció*. Alföld, 2004/11. 60–75. Győri Orsolya: *Hallható és hallgató világok határán. Láng Zsolt: Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. Jelenkor, 2004/7–8. 828–829. Maszarovics Ágnes: *Szó és kép határmezsgyéjén. (Láng Zsolt: Bestiárium Transylvaniae)*. Studia Caroliensia. 2005/1. 77–101. Márton László: *Néma anyának beszédes fia*. Élet és Irodalom, 2003. 24. 17. Selyem Zsuzsa: *Glissando. Láng Zsolt bestiáriumairól*. Jelenkor, 2004/7–8. 813–827.

¹⁰ Vö. Genette-i értelemben transztextualitás „mindaz, ami a szöveget nyilvánvaló vagy rejtett kapcsolatba hozza más szövegekkel”. Gérard Genette: *Transztextualitás*. Burján Mónika (ford.). Helikon, 1996/1. 82.

¹¹ Selyem: i. m. 815. Selyem Zsuzsa a pszeudopárbeszéd-szerkezetben látja a „tűz-víz együttgondolásának, az emlékezetfelejtés alakzatának, múlt és jelen, a történelem alakítása és feljegyzése kettősségének az elbeszélés szintjén történő megjelenítését”.

¹² Uo.

atyáról. / – Ő volt az, aki tíz körömmel ragaszkodott az élethez? / – Igen. [...]”¹³. A „hallgató” olykor latens módon irányítaná is az elbeszélést („Szerintem most a könyvtáros lány következik... Mégsem! A te történeteid állatokról szólnak.”¹⁴, vagy: „Atyám, mesélj Annáról!”¹⁵), és az is kiderül, hogy saját, „valamikor” már elmesélt, de az olvasó által ismeretlen, elhallgatott története van: „Ha figyelmesen hallgattad *történetemet*, megérted, miért űz kíváncsiságom mindig ugyanarra.”¹⁶ (Kiemelés B. É.) Az Eremie által elbeszélt történet tehát egy el nem hangzott, *elhallgatott* történetre adott válaszként is olvasható.

A tűz és a víz állatai című regény elbeszélőjének narratív identitása, illetve ennek bizonytalan volta a szöveg és a recepció egyik centrális kérdésévé vált. A kritikai recepció egy része – az elbeszélői pozíció bizonytalanságát, az elbeszélő fiktív voltát is megemlítve – Eremiének tulajdonítja a narrátor szerepet. Márton László „névtelen [?] Én-elbeszélőt” említ, a regényben „egy (többé-kevésbé fiktív) jelen időben élő moldvai szerzetes és alteregója, Vazul [...] valamivel bonyolultabb viszonyban állnak egymással [...]”¹⁷. Balázs Imre József az elbeszélő több lépésben, fokozatszerűen történő fikcionalizálódását hangsúlyozza: „Eremie atya (vagy az, aki így nevezi magát) egy többé-kevésbé körvonalazatlan kilétű hallgatónak meséli a saját identitását meghatározó történeteket, illetve Vazul/Despotes történetét” – amely során a fikcionalizálódás folyamatát erősítve végbemegy „az elbeszélő hasonulása az elbeszélt eseményekkel, személyekkel”, később pedig az elbeszélő státusa is átminősül „Eremie atya” történetének visszavonásával.¹⁸ Bárány Tibor pedig – az első személyű elbeszélőt kiemelve – a dialógus-partnerre kérdez rá: „ez a regény egyik legizgalmasabb értelmezési dilemmája: Eremie atya önmagához intéz kérdéseket, ezzel tagolva elbeszélését? Vagy *Az ég madarainak* harmadik személyű narrátora jelenik meg: a trilógia első kötetében ő maga beszél, a másodikban már Eremie atyát faggatja, hogy a harmadik részre teljesen kicsússzon a kezéből az irányítás? Vagy érdemes feladni azt az elképzelést, hogy hús-vér emberek párbeszédébe hallgatunk bele, amúgyis irreális az egész szituáció, s valójában csupán két narratív szólammal találkozunk, amelyek mögött nincs személyiség, hisz maga a regény is az egységes identitás megteremtésének nehézségeiről beszél.”¹⁹

¹³ *A tűz és a víz állatai*. 106.

¹⁴ Uo. 105.

¹⁵ Uo. 195.

¹⁶ Uo. 196.

¹⁷ Márton László: i. m. 17.

¹⁸ Balázs Imre József: i. m.

¹⁹ Bárány Tibor: *Láng Zsolt: Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. Kritika, 2004/7–8. 41–42.

Selyem Zsuzsa szerint a szövegbeli hallgatónak kiléte – kicsúsztatva a regényből, intratextuális összefüggéseket figyelembe véve – felfedhető: Láng Zsolt *A szomszéd nő*²⁰ című novellájának narrátorával hozható kapcsolatba.²¹ Az erre utaló, erős identifikációs indexű párbeszéd-részletben nemcsak (*A szomszéd nő*ben is megjelenő) hallgatózás és a szerelemféléts miatti parkolóbeli besározódás²² mutatkozik meg, hanem a regény szöveg-szervező komponensei – a (női) test és a sár – is szerepet kapnak: „Ha a te történetedet én mesélném, most Anna nyomában maradnék. Hányszor beleerőszakoltam volna a magaméba a vágyott fordulatot! Annyira vágyakoztam, hogy a fülem is megnőtt. A pokol fenekére kész voltam alászállni, végül sáros parkolóban kötöttem ki. Cipőmön, nadrágomon, magam mögött sár, sár, sár...”²³

Selyem Zsuzsa értelmezése közelít leginkább a regény fülszövegében is írt, akár „előíró” utasításként is olvasható tételhez, mely szerint az elbeszélő pozíció inkább az Eremie-történeteket hallgató „hanghoz” köthető: „Az elbeszélő Eremie atyával beszélget: az ortodox szerzetes víziói a távoli múltba viszik vissza. Az olvasó vele együtt bepillantást nyerhet a görögkeleti szerzetesek legendáriumába és hétköznapijaiba, a Moldvai Fejedelemség és a reneszánsz Európa történetébe, egy hol ágrólszakadt Vazulként, hol számoszi hercegként, hol Despotés moldvai fejedelmként felbukkanó különös figura alternatív valóságába.”²⁴

Az elbeszélő nehezen meghatározható pozíciója *A tűz és víz állatainak* a Bodor-regénnyel való szövegekői kapcsolatát mutatja meg, *Az érsek látogatásában* a narrátori pozíciót egy személytelen én-elbeszélő, helynökségi intéző testesíti meg, akinek neve és múltja egyaránt ismeretlen az olvasó számára. Gábrriel Ventuzával, az én-elbeszélő regénybeli „alteregójával” többször és többféleképpen cserélnek maszkot, ruhát, és ezzel együtt állást, identitást, s a többnyire pontosan meghatározható, szétválasztható narrátori, szereplői nézőpontok többször egybefolynak, egybemosódnak. A történetek „továbbadása”, megbízhatósága is hasonló kérdéseket vet fel: *Az érsek látogatásának* a narrátora azért tűnik néha heterodiegetikusnak, mert a Gábrriel Ventuza-történeteket – amelyeknél nem volt jelen –, közös eltávozásuk után tőle magától *hallotta*, Gábrriel Ventuza „majdnem szóról szóra ugyanazt”²⁵ a történetet mondta el „százszor és százszor” a narrátor-

²⁰ Láng Zsolt: *A szomszéd nő*. Koinónia, Kolozsvár, 2003.

²¹ Lásd: Selyem Zsuzsa: *Glissando. Láng Zsolt bestiáriumairól*. Jelenkor, 2004/7–8.

²² Láng Zsolt: *A szomszéd nő*. 158., 167.

²³ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 192.

²⁴ *A tűz és a víz állatainak fülszövege*.

²⁵ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. 49.

nak, ezért a történetek, történetelemek variabilitása és iterativitása²⁶ azok autentikusságának és megbízhatóságának kérdését veti fel.

A fentebb jelzett, *A tűz és a víz állataiban* az elbeszélői pozíció uralhatatlanságának következtében előálló polémiát feloldandó „megosztott elbeszélő” fogalmát, az értelmezésem további részében pedig Eremiének, saját történetei elbeszélőjének a(z idézőjeles) „narrátor” funkciót javasolom. Ez a „narrátor” önmagában sem egy jól körülhatárolható pozíciót birtokol: Eremie identitása bizonytalan, egyszerre jeleníti meg a jelenkori, napjainkban élő moldvai szerzetest, és a századokkal ezelőtt élő moldvai fejedelmet, Despotest (vagyis előbb a görög koldusgyereket, Vazult, majd Hieronymus Bazilidész Heraklidész számoszi herceget, majd Despotes későbbi moldvai fejedelmet), akinek történetét gyerekkorától haláláig beszéli el, cselekvéseit egyszerre kívülről és belülről látja, éli meg, tekintetével követve a különböző megidézett, megalkotott személyekbe belehelyezi önmagát is. Jelen van Despotes kivégzésénél is, a szemtanú hitelességével közvetíti („szememet összeköti egy régvolt szemmel”²⁷) – mint értesülünk: a saját verziójában –, az ott történeteket. Ugyanis a regény egyik alapproblémája a történelem és a történet elmesélhetőségének az autentikussága, vagyis ennek a megkérdőjelezése. „A történelem mint olyan nem hozzáférhető, pusztán különféleképpen elmondott, más-más diskurzusokhoz idomított, személyes érdekek vagy vágyak formálta történeteink vannak.”²⁸ A saját nézőpont, a tekintet is állandó mozgásban, folyamatos elkülönböződésben van, a „valóság” megragadásának elhalasztódása a derridai différence-elmélet²⁹ szövegbeli megnyilvánulása: „A tekintet nem talál határt, drága hallgatóm, és a valóság utáni sóvárgásban újabb tárgyakat érint meg, és minden tárgy egy újabb tárgyra utal, és ebben a folyamatos utalásban nincs semmilyen határ.”³⁰

A „narrátor” elbeszélő pozíciója tehát nem is lehet stabil, nem képes uralni az elbeszélést, nem tudja ellenőrzése alatt tartani az emlékek megidézését és továbbadását, de annak lehetséges hiányát is problematizálja: „[...] útközben elfogytak gondolataim, egyetlen emlékkép sem idéződött elélem. Nincs rosszabb az emléktelenségénél.”³¹ Mivel „az emlékezés sokkal

²⁶ Vö. Bengi László: *A szövegszegmentumok iterációja mint az epikai világ megalkotása. Bodor Ádám: Sinistra körzet. Szépliteratúrai ajándék, 1997/1–2. 113–129.*

²⁷ *A tűz és a víz állatai. 111.*

²⁸ Selyem Zsuzsa: i. m.

²⁹ Jaques Derrida: *Az el-különböződés. Gyimesi Tímea (ford.) In: Bacsó Béla (szerk.): Szöveg és interpretáció. Cserépfalvi kiadása. [é. n.] 43–63.*

³⁰ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai. 238.*

³¹ Uo. 14.

inkább konstrukciós kérdés, semmint pusztá reprodukció”³², Eremie a rendelkezésére álló (hiányos) tudásból, történetrészekből konstruálja meg narratíváját. Ugyanakkor az emlékek irányítják Eremie útját (és a narrációt is): „Sosem hittem volna, hogy az emlékek, képek és szavak keverékének elholt anyaga képes lesz eltorlaszolni, vagy éppenséggel megbontani utamat, sohasem gondoltam volna, hogy az emlékek nemhogy fogyatkozással viselkednének, hanem úgy vonják magukra figyelmemet, mintha a világ középpontjában volnának.”³³ A történetek alakítása nem mentesül az emlékek irányítása alól, Eremie szándékos emlék(ezés)-mozgatása, az eltévedés-történet emlékének kitörlésére tett kísérlete is kudarccal zárul.

Eremie, Moldvából, a noroieni kolostorából a hegyen túlra, pontosabban Kolozsvárra való elindulása előtt tudósi szenvedéllyel vetette bele magát a könyvekbe, régi históriákat tanulmányozva rá kellett jönnie, hogy a regényszövegbe beidézett három „történetíró” háromféleképp számolt be Despotés moldvai fejedelem „valóságos” életéről, haláláról, a helybeliek életére tett hatásáról: „Az események kifutnak az emlékezetünkből, s ami helyettük beleszalad, annyira különböző lehet... Tudja-e, uram, hogy Despotés vajdáról hányan feljegyezték, miképpen lett Moldva fejedelme, mit tett az országért és az ország ellen? Vajon miért van, hogy Makarie krónikájában, aki száz évvel az események után veti papírra az emlékeket, a vajda ravasz és kegyetlen ember, megöleti az urak legjavát, magát Tomica Istvánt is, a bojárok fejét, valamint Gligor püspököt, csak hogy a birtokait elszedhesse? Az M. P. szignójú tanító viszont igen bátor és éles elméjű emberről ír, messze előremutató tervekkel. Sánta Sándor bojár, aki verseléssel töltötte idejét, és kétszázötven esztendővel később ír a vajdáról, azt állítja, hogy Tomica, a bojárok feje hozta az országba, és aztán az ő buzogánya küldte a másvilágra. Kantakuzino herceg szerint a vajda tudós férfi volt, aki a román nemzetet a római nép teljes jogú utódként felemelte a maga méltó talpzatára. *Nos, kinek higgyünk?* Tegyem hozzá, hogy egy török aga, aki bajvivó mesterként régebben is találkozott vele valamelyik gyarmaton, utóbb azt jegyezte le róla, hogy mintha második Kapornim lett volna, aki az embereket képes volt megdelejezni a tekintetével, és így arra kényszerítette őket, hogy vasárnap és ünnepnapon is dolgozzanak.”³⁴ (Kiemelés B. É.) A „történelmi valóság”, a történelem és a történetek elmondhatóságába, közvetíthetőségébe vetett kétely megkérdőjelezi saját történetének és an-

³² Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000. 130.

³³ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 52.

³⁴ Uo. 338–339.

nak elmondhatóságának autentikusságát, valamint az identifikációs aktus lehetőségét is.

Eremie fiktív volta a regény utolsó fejezetében körvonalazódik leginkább, amikor áttételesen megkérdőjeleződik a léte is³⁵: a más ügyben kutakodó rendőrök azt állítják, hogy az általa felsorolt egyházi személyiségek nem léteznek: „Aztán mégis hozzám lépett, és a mozdulat közvetlenségét kiigazító lekezeléssel odavetette, hogy a főnöke dühös, mert nincs sehol semmiféle Azarie atya, a moldvai püspököt Milovánnak hívják, Teofil nevű igumenje háromszáz éve nem volt se a felső, se az alsó püspökségnek. Nekik már az is gyanús volt, hogy magyarul beszélek.”³⁶ A Noroieni nevű helység, amelyet végig kolostoraként említett, létezése is kétségbe vonható: „Azt kérdezte, hogy melyik kolostorból jövök. Noroieni? Ő többször meglátogatta Moldvát, de erre a névre nem emlékszik.”³⁸ – mondja a könyvtároslány, Fanta Eremiének. „Ráébredtem, hogy fel is állhatok az asztaltól, rá is dőlhetek Fanta hús-vér testére, semmit nem nyerek el. Mert Fanta a valóságban is képzeletem szülötte.”³⁹ Ez utóbbi kijelentés a „narrátor” narratív identitásának megszűntéhez vezethet, amint arra Balázs Imre József is utalt.⁴⁰

A tűz és a víz állatai nemcsak a *Bestiárium Transylvanicae* első kötetét, *Az ég madarait* idézi be autotextuális⁴¹ módon többször is (először amikor a „narrátor” a tölgyesi állomáson megpillantja a könyvet, utána az állatkertben az ott leírt madarakat, majd Anna, a szállásadója egy könyv 152. oldalán ugyanazt a történetet olvassa, amiről *Az ég madarai* szól a 152. oldalon⁴²), hanem Bodor Ádám regényeit is. Dialogizál *Az érsek látogatásával*, „Mintha jártam volna már itt”⁴³, mondja Eremie, amikor születés előtti lebegéshez hasonlítja állapotát, „Mintha mindez velem történt volna meg”⁴⁴ – áll a Bodor-regény egyik fejezetének kulcsmondataként, a narratori pozíció „lebegtetéseként”.

³⁵ Erre utal Balázs Imre József is a narrátor fikcionalizálódásánál. Vö. Balázs: i. m.

³⁶ *A tűz és a víz állatai*. 377.

³⁷ (Van egy Noroieni nevű helység Szatmár megyében, de ez nem releváns a történet szempontjából. Ezt csak azért jegyzem meg – akár „kettős zárójelben” – mert a regényben szereplő többi moldvai [moldovica, voronyeci stb.] vagy máramarosi [Rohia] kolostor referenciális azonosíthatósága nem kérdőjelezhető meg.)

³⁸ *A tűz és a víz állatai*. 396.

³⁹ Uo. 399.

⁴⁰ Vö. Balázs: i. m.

⁴¹ Vö. Lucien Dällenbach: *Intertextus és autotextus*. Helikon. Irodalomtudományi Szemle. *Intertextualitás*. 1996/1. 52.

⁴² Ezeket az összefüggéseket részletesen tárgyalja Selyem és Balázs az említett tanulmányokban.

⁴³ *A tűz és a víz állatai*. 89.

⁴⁴ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. Magvető, Budapest, 1999. 49.

(Ál)küldetés-történetek, Transylvaniae-mítoszok

A „narrátor” Eremie atya kettős (vagy többszörös) küldetés-története is a Bodor-szövegekkel való hangsúlyozott kapcsolatára utal. A *Sinistra körzet* (részleges) én-elbeszélője, Andrej Bodor is (ál)küldetéses történet részese: látszólag és önmaga által is kinyilvánítva azért megy a körzetbe, hogy fogadott fiát, Béla Bundasiant onnan kiszabadítsa; Gábel Ventuzát, *Az érsek látogatása* én-elbeszélőjének „alteregóját” mostohatestvére *küldi* apja csontjai kimenekítése érdekében Bogdanski Dolinára, az időközben más (történelmi és földrajzi) koordináták közé került városba. Eremiét egyrészt szellemi nevelője, Miklós atya küldi a „világba” a szerzetesi lét missziójának is tekinthető küldetéssel⁴⁵, ugyanakkor a Doroftej atya által rábízott könyvet is ki kell menekítenie a kolostorból. Az erős történelmi konnotációkat is hordozó, a régi, bojári Cantemir-kastély elmeogyógyintézetében tovább tébolyuló nővére pedig anyja nyomainak felkutatására sarkallja, a porba rajzolt városnév („KOLOSVAR”) a hegyeken túli, idegen világba utal. Eremie „igazi” küldetése azonban – már csak meghatároz(hat)atlan identitásának következtében is –, miként a regény, és a „hallgatójának” való elbeszélése végéhez közeledve kiderül, eredménytelenségre van ítélve: „Alámerülni a lét titkaiba, mindig ezt akartam, erre vágytam, te már tudod ezt. Szeszélyes és elégtelen nekibuzdulásokkal azért indultam el, hogy megtaláljam a valóság igazi nyomatékát, te erre bizonyára tudsz egy egyszerűbb kifejezést, a valóság emlékezetét, amely az ősfossziliák fűszeres illatához hasonlatosan megrekedt valahol, egy kiszakadt idődarabban.”⁴⁶

A regények (ál)küldetés-történetei szövegen kívüli, szövegen túli utalásként is interpretálhatók, elhallgatott válaszokként latensen feltett kérdésekre: az „elvárt” (lehetőleg minél explicitebb és homogénebb) identitás megőrzésére és profetikus terjesztésére tett, az „előíró”, neotranszszilvanista elvárások elutasítása történik ezzel – pontosan az elbeszélő-„hősök” viszonylagos, azonosíthatatlan identitásának a megkonstruálásával. Erre utal Pálfalvi Lajos is, amikor Adam Hlobusz fehérórosz író *Demonokameron* című elbeszélés-gyűjteményét hasonlítja össze Láng Zsolt *Bestiáriumával*. Az elvárt, nemzet- és anyanyelv-mentő szerepek elutasítását vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy: „Adam Hlobusz hazája szovjet tagköztársaság volt, anyanyelvét és nemzeti kultúráját hosszabb távon pusztulásra,

⁴⁵ A szerzetesi élet missziós kötelezettségeinek leírását lásd: Reinhard Thöle (szerk.): *Bevezetés az ortodoxia világába*. Ford. Gromon András. Kálvin János Kiadó, Budapest, 2001. 18–28.

⁴⁶ *A tűz és a víz állatai*. 355.

eloroszosításra ítélték a diktatúra stratégiái. Láng Zsolt az anyaországtól elszakított nemzeti kisebbség tagjaként, Adam Hlobusz a fehérorosz kultúra központjában, Minszkben élhette át azt, hogy mint a veszélyeztetett anyanyelvi művelődés leendő fontos személyiségeinek különleges közösségi elvárásokkal kell számolniuk. Ezekre az elvárásokra említett műveikben mindketten elutasítón reagáltak. Hlobusz nehezen félreérthetően, mondhatni, elég nyomatékosan fogalmazott, Láng Zsolt sokkal áttételesebben – válaszáat az elbeszélő-hős identitásának felépítésével adja meg.⁴⁷ Az Erdély-mítosz lebontása – a Bodor-prózában megjelent mítosztalanítással való összevetés alapján, de ahhoz is viszonyítva – explicitebb a Láng-regényekben. Már *Az ég madarai*ban is történt erre vonatkozó lépés: a regényidő a 16. századi Erdélyt jeleníti meg, ám az abban az évszázadban bevezetett, a vallási toleranciát elsőként bevezető tordai országgyűlés javaslati kívül maradnak a nagyurak egymás közötti hatalmi villongásain.⁴⁸ Selyem Zsuzsa jegyzi meg, hogy *Az ég madarai*ban „Láng elmozdítja a tolerancia-klisét a vallási felületesség, az érdekek szerinti pálfordulások történetévé”⁴⁹, ugyanakkor maga a vallási tolerancia-eszme autentikussága is megkérdőjeleződik azzal, hogy annak idején a „türelem” csak négy keresztény vallásra: a katolikus, a református, az evangélikus és az unitárius vallásra vonatkozott, a már akkor is – ha még nem is annyira számottevő, de – jelen levő ortodox vallást nem létezőnek tekintették.

Eremie 16. századi történeteiben Vazul nézőpontjából Erdély utópikus „Tündérföld”-jellege mutatkozik meg, egyrészt geográfiai víziójában: amint a Kárpát-kanyar csúcsáról szemügyre veszi az őt körülvevő ország-részeket⁵⁰, másrészt amikor Vazul eretnekgyanus barátjaival keresi azt a helyet, „ahol Thomas Morus Utópiája szerinti ésszerű állapotok uralkodnak”⁵¹: a Pannónia „hegyeken túli szegletéből, Transylvániából” érkezett ifjú „prédikációiban gyakran példálózik az ott élők erényességével, angyali természetével”.⁵²

⁴⁷ Pálfalvi Lajos: *Magyar és fehérorosz irodalmi démonológia. Láng Zsolt és Adam Hlobusz*. <http://kamunikat.net.iig.pl/www/czasopisy/annus/2006/10.htm>. Letöltés ideje: 2008. 08. 10.

⁴⁸ Vö. Selyem: i. m.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ „[...] (amiért Tündérföldnek is nevezték az országot).” *A tűz és a víz állatai*. 303., valamint vö. a terek, helyek, határok alfejezetben írtakkal.

⁵¹ Vö. Selyem: i. m.

⁵² *A tűz és a víz állatai*. 285.

Nevek és nyelvek

Eremie, a „néma anyának beszédes fia”⁵³ identitásához, illetve identitásának problematikusságához hozzátartozik anyanyelvének a hiánya: az anyja (akinek a felkutatására indult el) ugyanis néma volt. Ezt ő ekképpen tágítja ki: „Anyanyelvem a némaság», mondtam Miklós atyának”⁵⁴, akitől Eremie tanulta a magyar nyelvet. Miklós atya⁵⁵ áttért az ortodox hitre, „nyolc nyelven folyékonyan beszélt, mindazonáltal saját határainál nem állt le, állandóan tanult és tanított. Amikor kiderült számára, hogy anyám néma volt, vagyis nincs igazi anyanyelvem, Bábel összes nyelvét zúdította rám, hiszen a szerencsétlenségben az az én szerencsém, hogy nincsenek nyelvi gátlásaim”.⁵⁶ A „narrátort” „néma anyanyelve” nem gátolja meg nyelvi világának kiszélesítésében, Miklós atya tanítványként közelít a szavak és dolgok jelentéséhez, a nyelvi megértéshez, mestere vezet be a nyelv és a nevek rejtelmébe: „Aki ismeri a szavak értelmét, sok mindent megért a kusza mai világból. Tudja például, hogy Radócz régi templomi nyelvünkön örömet jelent, tehát amikor a moldvai ősök ott letelepedtek, szívüket boldogság járta át. Ekként értelmezhető Lipa kolostor neve is; a szó azt jelenti, hogy csendes, tehát menj oda, ha csendességre vágysz, és valóban megtalálod, annak ellenére, hogy a hegyi patakoktól, a kövek örökös morajlásától igen hangos a vidék. Govor neve arról beszél, hogy a templomot az ördög feletti győzelem emlékére állították, Brod meg arról, miként éltek túl a menekülést a kereszténnyé lett tatárok. [...] Ugyanúgy számtalan históriát foglalnak magukba a személynevek is. Nem véletlen, hogy Zimbru atya olyan veszekedős, vagy Polonik atya torkosabb a gyerekeknél is.”⁵⁷ A nevek etimologizálása és történetekkel, történelemmel való feltöltése a világ-értelmezés, a megértés keresését, az identifikáció kényszerét tematizálja. Miklós atyától származik a „narrátor” saját nevének etimologizálása, annak ambivalenciája is erősíti az identitás meghatározatlanságát, bizonytalanságát: „Eremie, ellentmondásos név, ez is lehet, meg az is. Ad egy, azt jelenti, idegen szőlőtőke fattyú hajtása; ad kettő, arra figyelmeztet, hogy a pokolra is alá kell szállnod, hogy rálelj önmagad igazi arcára.”⁵⁸ Tehát Eremie nemcsak a magyar nyelvet sajátította el Miklós atyától, hanem nevének a jelentését, és ezáltal saját sorsát, önmaga-kere-

⁵³ Vö. Márton: i. m.

⁵⁴ *A tűz és a víz állatai*. 95.

⁵⁵ „Miklós atya néhány helyen szó szerint (illetve szócsúsztatással) azt mondja, amit Nicolae Steinhardt (1912–1989), aki Rohián volt ortodox szerzetes.” Selyem: i. m.

⁵⁶ *A tűz és a víz állatai*. 208.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Uo.

sését is. A regény első, felütő mondatától („Ott kezdem”) az utolsóig (a szétesett szövegig, szavakig, betűkig) a megérteni vágyás hajtja Eremiét: eredet-keresése, a szerzetesi világ aprólékos leírása, a gyűjtő szenvedélyhez hasonló, mindent magába foglalni akaró, „atomjaira” szétszedő-szétbontoló, leltározó keresése, kutatása az (ön)magába-gyűjtést, de ugyanakkor a teljes szétesését reprezentálja.

A különböző román toponímák és antroponímák etimologizálásával Miklós atya Eremiét saját kultúrájának a megértéséhez vezeti el, így tanúi lehetünk egy interkulturális megismerési szövevénynek: a saját kultúrához egy másik nézőpontból, másik kulturális közvetítői szerepen való közelítéshez. Egy (idegen) nyelv tanulása, a *fordítás* lehetősége az addig természetesnek vélt határok megbontásához vezet, az idegenség tapasztalásához, illetve azzal való szembesülésre készítet. A (mégoly kérdéses és bizonytalan) identitásképzéshez nagymértékben hozzájárul az idegenségtapasztalat feldolgozása. „Mivel önmegismerés, mint önmegismerés, egyedül önmagában, a másik bevonása nélkül nem lehetséges, ezért az idegenségtapasztalat az önmegismeréshez vezető egyedüli út.”⁵⁹ – állítja Fehér M. István *Idegenségtapasztalat mint az önmegismerés útja és közege* alcímű tanulmányában, s ez fokozottan érvényes Eremie önidentifikációs aktusára is.

A fordítás fenti értelmezése kiegészülhet a Stuart Hall-i 'Fordítás'-értelemmel, amely „azokat az identitáskonstrukciókat írja le, amelyek keresztülvágják és átmetszik a természetes határokat, és amelyek olyan emberekre vonatkoznak, akik örökre *szétszóródtak* a szülőföldjükről. [...] *A hibriditás ilyen kultúráihoz* tartozó embereknek fel kell adniuk az 'elveszett' kulturális tisztaság vagy etnikai abszolútizmus visszaállításának álmát vagy ambícióját. Visszavonhatatlanul *le vannak fordítva*.”⁶⁰ Mint Stuart Hall megjegyzi Salman Rushdie-t idézve, az angol 'fordítás' szó (translation) etimológiailag a latin 'átvitel'-ből jön, a fenti jellemzők alapján leírható identitású figurák átvitt, átfordított identitásúak.

Mint korábbi írásaimban⁶¹ is jeleztem, Bodor Ádám regényeinek a névanyaga is szorosan összefügg azok (személyi és földrajzi) hordozóinak identitásával, pontosabban a határidentitással, melyet a nevek és a regényekben

⁵⁹ Vö. Fehér M. István: „*A tiszta önmegismerés az abszolút másletben, ez az éter mint olyan...*” *Idegenségtapasztalat mint az önmegismerés útja és közege*. In: Bednancics Gábor – Kékesi Zoltán – Kulcsár Szabó Ernő (szerk.): *Identitás és kulturális idegenség*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 11., 26.

⁶⁰ Stuart Hall: *A kulturális identitásról*. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997. 83.

⁶¹ Lásd pl.: Bányai Éva: *Névtelen Zsákutca. A Bodor-regények névtérképe*. In: Kolozsi Orsolya – Urbanik Tímea (szerk.): *Modern – magyar – irodalom – történet. Tanulmányok*. Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2006. 183–192.

meghatározható térkonstrukciók határléte indukál. A határlét, amely által a közöttiség térbelisége artikulálódik, új identitásforma megteremtésére ad lehetőséget. Eremie körülhatárolhatatlan identitása is a Bodor-féle határidentitást hozza játékba: folyamatosan elmozduló szituáltságából adódóan Eremie „önazonosságára” a határidentitás funkciója érvényes.

A tűz és a víz állatai „narrátora” magyarul mesél, a szöveg magyarul íródik, viszont viszonyítási alapot a román nyelv képez: „Régiesen, ahogy én beszélek magyarul. Ezen a fecskeröptű, délceg, ám igen kevély nyelven, amelyet Miklós atyától tanultam meg.”⁶² – mondja egy helyen Eremie. A román nyelvhez hasonlítva állapítja meg, hogy: „Miklós atya szerint a magyarnál nincs lüktetőbb, ritmusosabb nyelv a világon, nem csoda, ha a magyarok büszkék költészetükre. De hiányzik belőle a szín és az érzék, a rejtett dal, amit a nemek játéka ad a szavaknak.”⁶³ Összehasonlításra kerül két nyelven keresztül a két kultúra, világlátás, mentalitás, az elbeszélhetőség, a kifejezhetőség is problematizálódik. „Néha sajnálom, hogy a magyarban nem használatosak az igeidők, nincs régmúltja a cselekménynek, a történetet megelőző történet nem folyik bele a szavakba.”⁶⁴ A grammatikai múlt idő többféle kifejezhetőségének magyar nyelvben való beszűkülése a narráció, a történet elbeszélhetőségének problematikáját hozza felszínre: ezzel elbeszélés-poétikai dimenziókat is nyit a „narrátor”, a történetmesélés és temporalitás egymást feltételező relációit és annak fordíthatóságát, másik – vagyis a magyar – nyelvbe ültetésének lehetőségét boncolva.

„Üde, furcsán hangzik ez a szó itt, szívesen beszélnék most a mi nyelvünkön, és akkor azt mondanám, *dulce*, vagyis édes, amilyen a tiszta forrásvíz.”⁶⁵ (Kiemelés az eredetiben.) A más(ik) nyelven való megszólalás más kontextusokat idéz, más világlátást hoz be. „Felhajtottam a takarómat, ami inkább valamiféle mintás faliszőnyeg lehetett egykor. Por szitált belőle. »Por«, ismétелgettem magamban, némiképp döbbenet, mert ugyanez a szó, ahogy most is kimondom, így, *por*, ez a hárombetűs szóalak tört a nyelvemre, és nem a négybetűs *praf*, ahogy klastromunkban mondtuk volna, vagyis a hegyeken átkelve új körbe léptem, amelyben másfajta varázserők csalták elő belőlem a bennem elraktározott szavakat.”⁶⁶ (A dőlt betűs rész kiemelés az eredetiben, az aláhúzott rész kiemelése: B. É.) Az egyik nyelvből a másikba való átváltás a határlépcséhez hasonlatos: a hegyeken túlról, vagyis Moldvából átlépve másik kultúrkörbe kerülve a nyelv más

⁶² Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 36.

⁶³ Uo. 223.

⁶⁴ Uo. 358.

⁶⁵ Uo. 49.

⁶⁶ Uo. 56.

nyelv- és kultúrarétegeket hív elő, amelynek gyökerei az elbeszélő számára megfoghatatlanok. A román nyelv azonban erőteljesebben befolyásolja Eremie mindinkább meghatározhatatlan identitását: határidentitását, egy alkalommal ugyanis azt mondja, hogy: „Eddig románul beszélgettünk, ami nekem túl személyes volt, átváltottam inkább magyarra.”⁶⁷ A nyelv-választás, kultúraválasztás azonban nem csak személyes ügy, „másfajta varázserők” dominanciája alá kerül a kulturális határokat átlépő egyén.

A „másfajta varázserők” körüljárása geokulturális függőséget feltételez. Az első idézetben a *por-praf* cserében a nyelvváltás tér és közeg általi determináltsága tematizálódik: a váltás „öntudatlansága” a közeg általi meghatározottságra utal, a nyelv dönti el a beszélője identitását. A második idézetbeli „átváltás” viszont tudatos, irányított cselekvés része: az „én” általi meghatározottság, döntés eredménye a nyelvválasztás.

A Bodor-regényekben az interkulturális hatás és határ nincs ilyen erősen tematizálva, a regényekben – az antroponímák és a toponímák – által is megkonstruált, a névadás és az elhallgatás biztosította rendszerben tűnik ki a szövegterek kultúrák közti meghatározottsága.

A tűz és a víz állatainak névanyaga meghatározó mennyiségben román eredetű (amihez hozzájárul az ortodoxia eredetét tekintve a szláv is), de a szövegben részben a magyar fonetikus írásmódban (vagy azon belül is keverten) jelennek meg, a Bodor-nevekhez hasonlóan: Vaszilika, Anasztázia, Bifurk archimandrita, Matej atya, Pantalimon Grigorás egyházvezető, Pajszij atya, Rémusz atya, Doroftej, Rukár testvér, Agake atya stb., jó részük a román név- és íráshasználat szerint kerül a szövegbe: Maricica (!), Pavel, Amarie, Noroieni, Teofat, Galben, Rohia stb. A román kulturális, egyházi világ absztrahálása, magába olvasztása révén alakul ki a Lángféle geopoétikai rendszer, amely a Bodoréhoz viszonyítva még erősebb, explicitebb geokulturális kötődéseket mutat.

Idő-síkok

A tűz és a víz állataiban az elbeszélés ideje és az elbeszélő idő szétválík, de ezeken belüli időréteg-mozgásokat is érzékelünk. A szövegbeli utalások alapján a jelen idejű történet a 20. század végére, 21. század elejére tehető, de a középkor nemcsak a múltba fordulás tereként és idejeként, hanem nyelviségében is fontos szerephez jut.

A regények idősíkjai esetlegesek, *A tűz és a víz állatainak* időrétegei több évszázadot ívelnek át, az időbeli ugrások sokszor jelöletlenek, ugyanabban

a bekezdésben olvassuk a középkori Vazul-történetet, váltakozva a 20. század végére, 21. század elejére tehető jelen idejű Eremie-történetekkel. A fragmentaritás⁶⁸ a különböző szövegrészek stílusára és beszédmódjára is jellemző, az atemporalitás megjelenítésében keveredik az élőbeszédszerű előadásmód a lírai megnyilatkozásokkal: „valami hasonló ez az időtlenséghez, amit a száraz moldvai szelek hoznak magukkal. Nemcsak a talaj repedezik meg, hanem az idő tömbje is, az emberek pedig nem értik, mitől olyan végtelen egyhangúak a napok, és amikor megkérdezik szomszédjuktól, már a válasz előtt ők is rájönnek, de hiszen nemhogy napok volnának, egyetlen nap sem telt el, hetek óta egyetlen napot élnek, mi több, a nap egyetlen percébe szorultak bele, de mielőtt e ritka tünemény szépségének átadnák magukat, viszketni kezd a bőrük, mint amikor sötét virágszirmok az elpárolgó tengervíz, odakapnak, és akkor ujjaikkal felfedezik, hogy csupa ránc mindenük: megöregedtek. Pedig megállt az idő.”⁶⁹

A jelen idejű – vagyis a vélhetően Kolozsváron játszódó – történetmesélésbe beágyazódnak a nem lineáris, szintén jelen idejű moldvai, az ortodox szerzetesi világot bemutató narratívák, a külső és belső idő-váltásokat, az olykor diffúz időérzékelést erősítően az állandó átváltások és különböző, a „narrátor” asszociációs mozgásai révén ágyazódnak be a középkori európai és moldvai történetek.

A szerzetesi világra egyaránt jellemző az időtlenség és az erős, a szerzetesi élet rendjét meghatározó időhöz-kötöttség. Ám ez utóbbi – a vallási és hitélet alapját képező – kötött naptári rend is megbomlik az „óhitűség” különböző értelmezései miatt. A Nyugat és Kelet határán lévő, a közös keleti szláv vallási múlt által erősen dominált, de a földrajzi „adottságai” kifolyólag nyugat felé irányuló tendencia a különböző ó- és új-naptári időszámítások relativitását eredményezi: a papok egy része más időponttól számítja a böjtölés és az ünnepek idejét, ami a szigorú normák áthágását és ezeknek humoros (olykor ironikus) értelmezését nyitja meg. Az ortodox kolostori világot amúgy az időtlenség fogalmával lehetne körülírni: „Ebben a világtól távoli kolostorban azonban másképp számolják a napokat.”⁷⁰ De másképp „számolódnak” a percek és pillanatok a külső-belső események érzékelésének hatására is: „Attól kezdve folyton úgy éreztem, hogy bár látszólag folyamatosan, fennakadás nélkül peregnek tovább a pillanatok, véletlen találkozásunkkor mégiscsak eltorlaszolódtott járatuk.”⁷¹ – mondja Eremie Azarie atyával való találkozása után, s az erdőbeli, ködben

⁶⁸ Vö. „Az idő széttörededezése, kiüresedése kompozíciós elvvé vált.” Márton: i. m.

⁶⁹ *A tűz és a víz állatai*. 250.

⁷⁰ Uo. 37.

⁷¹ Uo. 20.

való bolyongása is más idődimenziókat nyit meg előtte: „Volt a levegőben valami alig észlelhető lüktetés, ami a várakozásba szabályosságot hozott, ugyanakkor a félelem, amelyet a kiszámíthatatlan várakozás táplált, elmosta az időérzékelést, vagyis a félelem, hatalmába kerítve a pillanatot, a maga mértéke szerint átszabta a valóságot.”⁷²

A tűz és víz állataiban a jelen idejű történet dekódolhatóan (és az „el-ejtett” vonatkoztatások alapján – például Iliescu nevének említésével) a romániai ezredvégi átmeneti korszakot mutatja be, de a (politikai-történelmi) váltás előtti időszakra is történik szubtilis utalás a hatalom és egyház összefonódására, a spicliség és a bőrkabátosok jelenlétére.⁷³ A jelenkori narrációba beszüremkedik Eremie kolozsvári szállásadója, Anna (szenátor apja) révén a kortárs politikum gyomorforgató „gusztustalansága” is. A Láng-próza – az erőteljes (idő)elbizonytalanítás és atemporalitás játékba hozásával is – nem tart attól (mert szükségtelen is), hogy a referenciális indexű idő- és térutalások „röghöz kötik” a befogadást.

Bodor Ádám regényében a legfőbb időviszonyítási pont Medárd napja, illetve a különböző érsekek, archimandriták nehezen követhető és esetleges kinevezése. A szöveginformációkból kikövetkeztetett jelen idejű történet szintén a 20. század végére, egy (az intratextuális utalások alapján a sinistrai átmentett hatalmat is jelző) átmeneti időszakra tehető, *Az érsek látogatása* eléggé átlátszóan, már-már didaktikusan utal az időhatárookra: 1920-ban mosta át az alattomos folyó a túlsó partra a várost, azóta úzte hetven éven át emberszöktető mesterségét Gábrriel Ventuza apja, amikor elindult a Kárpátokon túlra behajtani az odaveszett pénzt, amelyet Zelofan püspök zsebelt be az általa szervezett piramisjátékon. Ismeretlen tettesek elteszik láb alól, s kb. nyolc-tíz év telik el addig, amíg felrobbantják az évek óta várt érseket. A szöveginformációk alapján kikódolható tehát egy szintén ezredvégi, átmeneti korszakot prezentáló történet. Viszont Medárd napjának esetlegessége, a szöveg-egészre jellemző atemporalitás és az állandó idő-csúsztatások a pontos időmeghatározás relativizálását eredményezi.

Terek, helyek, határok

„A Kárpátok kanyarulatában található egy csodás képességű kőszikla, amelyet a nép Emberfejnek nevez (három nyelven), bár alakja inkább oroszlánéra emlékeztet. Csodás képessége abban áll, hogy megjósolja, merről várható háború, tekintetét az éjszaka leple alatt a megfelelő irány-

⁷² Uo. 49.

⁷³ Uo. 60.

ba fordítva. Ezen a sziklán állt Vazul, mintha az égből ereszkedett volna alá, innen bámulta szélben lobogó köntösben, fekete zászlóként csapkodó hajjal a lábainál elterülő országokat. Nehéz elképzelni, mit látott, hiszen egyetlen óra alatt új medret vájnak maguknak a folyók, évszázadok hosszú sora pedig hegyeket is képes elmozdítani, ám ha kiterítünk magunk elé egy régi térképet, mondjuk az antwerpeni Ortelius Ábrahámét, szavahihe-többnek tűnik majd beszámolóm. Kelet felé, amerre októberi hajnalokon a Nap felkel, abban az irányban Moldva ezüst sávja ragyogott, egy még fényesebb ezüst csikkal, a halak fickándozásától örökösen pezsgő Szerettel határolva, ami persze alig jelentett komoly védelmet a végtelen és a fenyegető puszták tatár hordái ellen. Lent délen a bazsalikom illatú lejtők folytatásaként a fekete vlakkok aranyföldje fénylett, ezt is egy folyó vakító sávja zárta le, mégpedig a Danubiusé. Nyugat felé, amerre a vonulásban megfáradt nap lenyugszik, Pannónia ezüsthelyekkel átszótt zöldarany rétjei tündököltek (amiért Tündérföldnek is nevezték az országot). E háromféle színbe öltözött tájban gyönyörködhetett az Emberfejre felkapaszkodó, már amennyiben módjában állt a meredek, a függélyesnél is meredekebb, éles kiszögellésekkel és tükörsima márványlapokkal kirakott falon kimászni.⁷⁴ Emblematikus tere is lehetne a regénynek ez a helyszín, magában foglalva a csodás jósképességű, eget-földet uraló, emberfejű sziklaszobron álló, önmagát és országát kereső, leendő moldvai fejedelmet, Vazul-Despotest. Időben és térben (alig egy óra alatt) elmozduló (elmozdítható) geográfiai és történelmi vízió kerül Vazul tekintete elé, a Kárpát-kanyar egyik legmagasabb hegycsúcsáról veszi szemügyre az idillikus környezetet, amely idill a mesélő által az utolsó mondatban visszavonásra kerül annak elérésére (vagy elérhetetlenségére) utaló, iróniát sem nélkülöző megjegyzésével.

A tűz és a víz állatainak helyszíne a narráció jelen idejében Kolozsvárhoz (vagy legalábbis egy ahhoz hasonlítható fiktív városhoz) köthető, de a történetmesélés során több elmozdulás van más tájirányokba, főleg a moldvai kolostorvilágba, ugyanakkor Európa-körutat is tesz az elbeszélő a középkori Vazul (stb.)-történet bemutatásakor. Kolozsvár neve csak régi formában, ujjal a porba írva jelenik meg (KOLOSVAR). A jelen idejű narráció tereként sem „azonosítható” minden elemében⁷⁵ (a várost ismerő olvasó tudja, hogy a regényben megjelölt útvonalon – a Monostori úton, a Városháza környékén, a Főtéren vagy a sörgyár mellett – nem jár villa-

⁷⁴ Uo. 303.

⁷⁵ Ehhez kapcsolódik az előbb említett Kárpát-kanyarban levő legmagasabb hegycsúcs Láng általi megnevezése is, ugyanis az „Emberfejre” utaló Omul 'ember'-csúcs ugyan közel van a leírások alapján a Sfinxre utaló hegycsúcsához, de nem azonos vele.

mos⁷⁶, a Kálvária-templom sem ott van, ahova a fikció helyezi⁷⁷ stb.). Az ujjal porba írás is az elbizonytalanító technikákat generálja: a porba írt „jelenlét” bármikor eltüntethető, elmozdítható⁷⁸. A szöveg szintjén ez az eljárás a Bodor-féle elbizonytalanító, viszonylagosító eljárásra utal, amely megnehezíti, elmozdítja a referenciális olvasási lehetőséget. Ugyanakkor mégis „azonosítható” a jelen idejű történet több fontos színtere: a lejtős Majális utca (még ha nem is a ma használatos, átkeresztelt nevében), az Opera előtti tér „zavaró szoboralakja” is: „Magas, dőlni készülő oszlopon, az alacsony trombitafák fölött bizonytalanul egyensúlyozó bronzalak emelkedett fölének, az örök tévedés és félreértettség példázataként.”⁷⁹, a Fellegvár, főtér, Szamos-híd stb.

A moldvai helyszínek egy része Eremie Szeret menti szülőfalujához – „a halszaggal beáramló helyszínhez”⁸⁰ –, más része az ortodox szerzetesi világához kötődik, a moldovicai és voronyeci „ékszerdoboz”⁸¹ kolostorok közegei által létrehozott tereként konstruálódnak meg.

A szövegek közti transztextualitást erősíti a határátlépés/határszegés pozíciója is: mindkét regényben határzóna képviseli a szövegteret: mindkét regény a határon helyezhető el.

Az érsek látogatásának helyszíne, Bogdanski Dolina pedig – mint már jeleztem a korábbi fejezetekben – a Medvegyica folyó alattomos és szeszélyes irányváltásának köszönhetően egyenesen a határon van. A narrátor és „alteregója”, Gábrriel Ventuza a hegyeken túlról, majd hegyeken túlrá szökik, Eremie is átlép a határon moldvai kolostorából Kolozsvárra tartva, s az ő útja is menekülő utazás: többszörös „küldetése” és a megismerésvágy által hajtva szökik el a kolostorból és a szerzetesi világból. Eremie geográfiai (konkrétan Moldva és Erdély közötti) határátlépése kulturális határátlépés is: egy viszonylag könnyen körülírható és megfogható, színességében is egyneműbb, zártabb világot egy nyitottabb, vegyes kulturális, vallási és nyelvi konglomerátum vált fel.

⁷⁶ *A tűz és a víz állatai.* 78.

⁷⁷ Uo. 208–209.

⁷⁸ Az ujjal porba való rajzolás-írás bármikori eltüntethetősége történelmi-politikai asszociációs tereket is mozgathat, ezt erősítheti az utcanévek állandó átnevezése, a szimbolikus térfoglalás jelenvalósága és hatalmi reprezentációja.

⁷⁹ *A tűz és a víz állatai.* 201.

⁸⁰ Uo. 12–13.

⁸¹ „A kolostorok ékszerdobozként bújtak meg a völgyekben.” *A tűz és a víz állatai.* 100. – „típus”, útikönyvekben is megjelenő leírása a moldvai kolostoroknak.

Ortodoxia – posztmágikus próza

A tűz és a víz állataiban az ortodoxia Eremie, a „narrátor” által, az ő elbeszélése révén jelenítődik meg – mint Moldva és (a mai) Erdély legelterjedtebb vallása. A pravoszlávia által befolyásolt szellemi közeg meghatározza a regény epikai konstruáltságát. Az ortodoxia vallási alapjai és annak szövegbeli konstitúciója ambivalens világkép prezentálására ad lehetőséget. Egyrészt ott van az ortodoxia mély vallásosságban megalapozott filozófiája és életforma-javaslatai, másrészt ennek a felszíni lecsapódása, amelynek során előtérbe kerül a maszk, az álarc viselése és az álságos szerepjátszás. Az istenkeresés és az örök igazságra törekvés keveredik a démonológia és a sátáni erőknek való állandó kiszolgáltatottság érzetével. Ez az ambivalens struktúra hozza létre azt a fajta mágikus, varázslatokkal teli prózaszöveget, amit az utóbbi időben Bodor Ádám prózájára is utalva⁸² a magyar mágikus realizmusként határoztak meg a kritikusok. Selyem Zsuzsa a Lángprózáról szólva egy új terminus bevezetését javasolja, mely szerintem (is) közelebb áll ehhez a prózatípushoz: a realizmus fogalmának „bonyolódása/kiürülése” miatt *posztmágikus prózáról* beszél. A posztmágikus prózát két szempontból különbözteti meg a mágikus realizmustól: a posztmodern próza nyelvcentrikussága felől azt állítja, hogy „itt az érintkezésen, önkényes ok-okozati kapcsolatokon alapuló történet anyaga nem a szavak jelentése, a referencialitás, hanem a nyelv, a maga sokféle (vagy a nevek esetén: individualizáló) jelentéslehetőségével; másfelől pedig – szintén a posztmodernitás paradigmáját hasznosítva – észre kell vennünk a vallásos világképhez való közelségét: a szöveg dinamikája sokat köszönhet annak, hogy a mágikus kapcsolatteremtés a zsidó-keresztény vallásban a legerősebben tiltott formája a dolgokhoz való viszonyulásnak.”⁸³ Selyem Zsuzsa ez utóbbi kijelentéséhez csatlakoztatnám azon nézetemet, mely szerint a fentebb vizsgált prózai szövegek mágikus írásmódra jellemző aspektusai a pravoszláviának, az ortodox vallásnak és annak a magyar nyelvterületen megjelenő hatásának (is) a lenyomatai.

A mágikus realizmus fogalmát főként Bényei Tamás *Apokrif iratok*⁸⁴ című, a mágikus realista regényekről szóló alapvető monográfiája alapján tárgyalja a magyar kritikai szakirodalom. Bényei Tamás a mágikus realizmust írásmódként definiálja: „egyrészt azért, mert ez a kategória elég szűk

⁸² Lásd például: Matus Mónika: *Magyar mágikus realizmus? Bodor Ádám: Az érsek látogatása című kötetéről*. Irodalmi Szemle, 2000/5–6. 143–146.

⁸³ Selyem: i. m.

⁸⁴ Bényei Tamás: *Apokrif iratok. Mágikus realista regényekről*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997.

ahhoz, hogy a jelenséget ne műfajként határozza meg, másrészt pedig azért, mert ugyanakkor kellően tág ahhoz, hogy szűken vett stilisztikai sajátosságok mellett tematikus és poétikai természetű vonásokat is figyelembe vegyen: az *írásmód* így egyfajta »lét-írást« is jelent, ahol az írásmód mikro- és makroszintű sajátosságai létértelmező jelentőséggel bírnak.⁸⁵ (Kiemelés az eredetiben.) Ugyanakkor „a mágikus realista írásmódot posztmodern írásmódnak, a posztmodern irodalom egyik fontos részbeszédének” tekinti.⁸⁶ A Bényei által bemutatott mágikus realizmus meghatározást veszi alapul Ráczi I. Péter is néhány kortárs magyar szerző (Márton László, Háy János, Láng Zsolt, Darvasi László) egy-egy prózaszövegének tanulmányozásakor⁸⁷, felsorolva, összegezve és az említett szerzők műveiben kimutatva azokat a jellegzetességeket, amelyek jellemzőek a mágikus realista írásmódra. „A mágikus realista írásmód jellegzetességei retorikai alakzatokként létező figurális, nyelvi kódok, amelyek több jelentést szervező réteggé mutatnak rá a poétikai megformáltság egyéni halmazára. Ilyen alakzatok ezekben a regényekben a retorikai-nyelvi produktumként megjelenő természetfölötti, a tényszerű történelem és a fiktív történet szerepcseréjének tematizálása, a kauzalitás, a képszerűség, a figurativitás/metaforikusság, a történetmondás aktusa, az írás és az oráció megkülönböztetése, a genealógia, a mágikus tevékenység megléte, a mágia mint a tilalmak áthágása, az apokrif történetelvűség.”⁸⁸ Ráczi I. Péter Láng Zsolt első Bestiáriumban, *Az ég madarai*-ban mutatja ki részletesen a mágikus realizmus szövegbeli jelenlétét, Balázs Imre József az ő alapos tanulmányához csatlakozva viszi tovább vizsgálódásait *A tűz és a víz állataira* is.

Az ortodoxia megjelenítése kapcsolatban áll *A tűz és a víz állatai* egyik hangsúlyos problematikájával: a test érzékelésének, megismerésének problémájával. Erről pontosan és igen részletesen ír Balázs Imre József⁸⁹, ugyanis az ortodoxiában sokkal nagyobb a szerepe a testnek az ünnepi szertartásokban, liturgiában, mint a nyugati kereszténységben. A liturgia folyamán gyakori a keresztvetés, a térdreborulás, a meghajlások sorozata, a gyónás és a böjt testre irányuló szerepe is hangsúlyos, a kereszteléskor a teljes testet víz alá merítik, a temetés nyitott koporsókkal zajlik stb.⁹⁰

⁸⁵ Uo. 14–15.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Ráczi I. Péter: *A történeti narratívó poétikai szerepe a mai magyar irodalomban. Márton László, Láng Zsolt, Háy János és Darvasi László regényei*. Prae, 2000/1–2. 117–157. http://magyar-irodalom.elte.hu/prae/pr/200001/301_raczipeter.html. Letöltés ideje 2006. 07. 10.

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Tanulmányának címében is hangsúlyos szerepet kap a test.

⁹⁰ Vö. Balázs: i. m.

„Egy olyan hagyományról van szó, amely totális értékkel próbálja felruházni a testet. Nem egyszerű akadályozó vagy »figyelemelterelő« tényező, hanem, amennyiben megfelelően szabályozzuk működését, segítségünkre lehet. [...] »Testtartásunkkal, külsőnkkel arra nevelhetjük magunkat, hogy a belső dolgokra figyeljünk.«⁹¹ Ugyancsak Balázs Imre József hívja fel a figyelmet a testhez kapcsolódó képzetek e kultúrkörbeli szerepének ambivalenciájára, vagyis „a keleti kereszténységben nem találkozhatunk a test nyílt elutasításával, inkább egyfajta ambivalenciával, feszültségteli ingadozással. Bár mindannyiszor kinyilatkoztatásra kerül a test alapvetően jó, áldott volta, a gyakorlatban gyakran mégis kedvezőtlen fény vetül rá.”⁹²

A testen keresztül történik próbálkozás a megismerésre: a megnevezés által, akár a mágikus realista írásmód genealógiai megközelítése révén. „Miközben Anna vizsgálta testemet, elkóborolt ez-az. Egyszer a karom ment el, könyöktől lefelé, és annyira megrémültem, hogy nem mertem odapillantani, mert tudtam, elájulnék azonnal. Visszatért a kar, elment a comb... Az is megtörtént, hogy a hasam tűnt el. Mellem és ágyékom között öblös lyuk tátongott. Anna *elnézte* tagjaimat, majd visszanezde őket. Nem is tudtam sokszor, mi hiányzik. Sejtettem, hiába erednék nyomukba, ahhoz, hogy a legkisebb porcikámat visszatereljem, ki kellene mondanom a nevét. De a nevet Anna tudta. Könyök, köldök, hónalj, vádli, térdkalács, makk, fityma, áll, ágyék, fülcimpa, homlok, herezacskó, szeméremszőr. Karom már rég *kar* volt, nem pedig a megszokott *brác*. A *brác* már semmit nem jelentett, nem volt képe, nem voltak betűi, feloldódott a semmiben, mint só a vízben; egy elfelejtett hangalak üres váza lebegett Eremie testvér mögött, mint hajára tapadt ökörnyal; Eremie, akinek arca kipirult az új gazdagságban, és semmi más szenvedély nem tudta elragadni. Kétszázhatvannégy szó volt a testem.”⁹³ Eremie önmeghatározó kísérletei a test különböző nyelvű megnevezései közötti átjárásokban a nevesítést, névadást problematizálják, valamint a test láthatóvá, a Másik révén és számára való létezővé válását is, Merleau-Ponty gondolatait idézve: „testem egy részét észlelni annyi, mint *láthatóként*, azaz a *Másik számára létezőként* észlelni azt. És valójában azért veszi fel ezt a jelleget, mert valaki ténylegesen nézi.”⁹⁴ (Kiemelés az eredetiben.) Ez a Másik a fent idézett pozícióban szétválik az Eremiét néző Annára és az önmagát néző Eremiére, a

⁹¹ Kallistos Ware: „Ajutorul și dușmanul meu”: trupul în creștinismul grec. In: Sarah Coakley: *Religia și trupul*. Univers, București, 2003. 118. Idézi Balázs: i. m.

⁹² Uo. 11.

⁹³ *A tűz és a víz állatai*. 120.

⁹⁴ Maurice Merleau-Ponty: *A látható és a láthatatlan. A „Munkajegyzetéből”*. Athenaeum, 1993/4. 29.

Hall-féle fordítás révén létrejött nyelv-átváltásban a világ leírhatóságának problematizáltsága jelenik meg, ismét Merleau-Pontyt idézve: „A dolgok a testem meghosszabbításai, és a testem – a világ meghosszabbítása – által a világ körülvesz engem.”⁹⁵

A regény egyik központi kérdése a test leírhatósága, „a testhez való hozzáférhetőség mediált, már-már ellenőrizhetetlen voltá”⁹⁶-nak problémája, uralhatatlanként mutatkozik meg, mint az elbeszélhetőség (elbeszélő és történelem). Balázs Imre József mutat rá, hogy az elbeszélő (Eremie, s rajta keresztül Vazul) mindent a test révén próbál megismerni, az élet titkát boncolás által, a halál, a megsemmisülés titkát (krematórium), az anyát/eredetet, vagy a jellemet. „Ezáltal természetesen szét is íródik a test jelentése: totális jelként, totális allegóriaként nem funkcionálhat, ahogy a bestiárium állatfigurái sem képesek erre.”⁹⁷

Ambivalens az ikonok regénybeli szerepe is, az ikonok mimetikusságát hangsúlyozza a következő részlet: „Nyaranta turisták ezrei szállták meg a klastromokat, s jóllehet a mienk távol esett a járható utaktól, a legcsökönyösebbek, a legkitartóbbak hozzánk is eljutottak. Vasárnaponként fogadnunk kellett őket. A freskók érdekelték őket, merthogy azok történelmünk viszontagságos korszakát vitték át a szent szövegek ábrázolataiba, és ezt fölöttébb szokatlannak tartották: hogyan azonosíthatók az ország fejedelmei Jézus tanítványaival, és miként jelennek meg az ország ellenségei a Sátán alattvalóiként? Igumenünk megtiltotta, hogy a templomon és a kicsiny múzeumon kívül máshová is beléphessenek, mégis akadt kíváncsiskodó, aki az atyákra is rányitott.”⁹⁸ Az ortodoxiához kapcsolódik Eremie erős késztetése önmaga megismerésére, az ortodox vallás és liturgia egyik alap-tétele az „önismeret és a lelki előrehaladás”, amire a szerzetesek vezetik el a hívőket is.⁹⁹ Eremie részletesen mesél a moldvai kolostorokban élő szerzetesek és apácák világáról, lévén ő maga is részese e – nyugati szemmel különleges, misztikus – világnak. A „rész-vétel” viszont esetleges, ugyanis nem minden esetben fogadja be e misztikumot, Rebeka anyó feltámasztási rituáléjának akaratlan végignézése után a gyomra kiadja, amit nem fogadhatott be. Ezt a (bizonyos fokig jellemző) hozzáférhetetlenséget jeleníti meg a következő részlet: „Rémisztő tud lenni a világ, ha összefüggéseit nem látjuk, máskor meg a szembeszökő összefüggések teszik azzá. Anna egyik barátja, aki a vallásos neveltetés teljes hiányában nőtt fel, apáca-

⁹⁵ Uo.

⁹⁶ Balázs: i. m.

⁹⁷ Uo.

⁹⁸ *A tűz és a víz állatai*. 84.

⁹⁹ Reinhard Thöle: i. m. 19.

lostorainkat turistacsalogató bordélyházaknak tartja. »Te bordélyházaknak látod, mert nevet adsz valaminek, ami számodra nem létezik.« Láttam rajta, hogy nem érti. Ha csak egyetlen éjszakát eltöltene egy kicsiny cellában, ahová a nyitott ablakon keresztül lassú szívdobbanásokkal árad be a levendula illata...»¹⁰⁰ A kulturális különbözőség a névadás, megnevezés révén eltérő, elkülönöződő értelemkonstrukciókat mozgató világképeket teremt.

A regény tág teret teremt az ortodoxia képszerű leírásának. Megjelennek az ikonfestő moldovicai apácák, akik „egész nap ikont festenek. A többiek lábujjhegyen hordják nekik a mézes vizet. De vannak, akik egész nap semmit nem vesznek a szájukba, csak az ecsetet nyalogatják. A fennsík felé tartva, sokáig elkísért a műhely festékillata. [...] Az apácák senkivel nem állnak szóba, még egymással sem beszélgetnek”.¹⁰¹ Bemutatásra kerül az ortodox liturgia¹⁰², szemléletes leírása annak, amikor valakibe beleszáll az ördög, amit ki kell űzni¹⁰³, s milyen, amikor valakire átkot szórnak: „Lüdrön: Szent Gligor kiontott vérét jelentette ez a szó, a porral keveredett vért, amellyel egyházunk oltalmazója felírta gyilkosának nevét a templom padlatára, Isten ikonja alá [...] Mifelénk rontásos cédulákra ma is ezt a szót írják, inkább csak rajzolják, mert nem ismerik a görög betűket, de a rajzolatban még mindig jobban hisznek, mint a betű értelmében; aztán elhosszabb a templomba, és elrejtik a pad lába alá, vagy beássák a gyertyák közé, a homokba, hogy megfogadjon az átok.”¹⁰⁴

Az érsek látogatásában az ortodoxia a regényvilágot behálózó, a hatalmas rendet biztosító, fenntartó és mindent behálózó rendszerként funkcionál. Az archimandritákból, pópákból, szeminaristákból álló, ezeken belül erős hierarchizáltságot fenntartó rendszer azonban nem a vallási, hitbeli misztikumot közvetíti a hívők (pontosabban az alattvalók) felé, hanem a mindent behálózó, a szabadság teljes kizárására szorító, a felsőbb hatalmak által dominált világkép elfogadását.¹⁰⁵

Eremie útkeresése és önmagakeresése mögött is ambivalens, meghatározhatatlan okok húzódnak. Határátlépése „küldetéstörténetének” is része (Miklós atya küldi az emberek közé, könyvet menekít ki a kolostorból általa, a nővére kérésére indul útnak anyja nyomát megkeresni stb.), de

¹⁰⁰ *A tűz és a víz állatai*. 88.

¹⁰¹ Uo. 32–33.

¹⁰² Uo. 193.

¹⁰³ Uo. 211–213.

¹⁰⁴ Uo. 384.

¹⁰⁵ Vö. még: Alexa Károly: „Regény és regényítészet”. *Bodor Ádám: Az érsek látogatása*. Kortárs, 2000/8. 3–31.

a szerzetesi (hamis) életből való kiábrándultságának is a jele. Ám tettei passzivitásról¹⁰⁶, valami médiumnak történő „kiszolgáltatottságról” árulkodnak: bár igyekszik megszabadulni az általa is megtapasztalt vallási életforma álcáitól, útjai során misztikus, démonikus, mágikus erők befolyása alá kerülve keresi önmagát, miközben maga is többször maszkot ölt és kihasználja a szerzetesi ruha által biztosított előnyöket.

A tűz és a víz állataitól erősen a referencialitás felé történő elmozdulás figyelhető meg Láng Zsolt *Az oltalom kolostora*¹⁰⁷ című, az *Élet és Irodalom* 2005. szeptemberi számában megjelent elbeszélésében. A 2005 nyarán történt tanacui ördögűzés halálessel végződő, nem csak Romániában mediatisztált, világhírnévre¹⁰⁸ szert tevő történet képezi a Láng-elbeszélés alapnarratíváját. *Az oltalom kolostora* sokkal erősebb referenciális jegyeket hordoz, de nemcsak a valóban megtörtént esettel kapcsolatban, hanem a romániai közállapotok, a közélet, hatalom, politika és egyház összefonódására vonatkozóan is, a következőkben viszont nem tervezem „fikció és valóság” összehasonlító vizsgálatát elvégezni, sokkal inkább az ortodoxia ambivalens szövegkonstitúciós szerepére és *A tűz és a víz állataival* intratextuális kapcsolatot létesítő viszonyra utalok jelzésszerűen.

Már az elbeszélés címe a szöveg ismeretében félrevezető és ambivalens értelmezést nyer: *Az oltalom kolostoráról* kiderül, hogy az oda oltalomért forduló, frissen felavatott Irina nővért ördögűzés címén másvilágra küldik az apácák az ortodox atya felügyelete és hathatós segítsége mellett.

A tűz és a víz állatait idézi be az elbeszélés első mondata: „A szűk ablakrésben leselkedő férfi sokat nem láthat.”, a regénybeli „narrátor” is füg-

¹⁰⁶ Vö. Selyem Zsuzsa utal a passzivitás lehetséges megközelítéseire: az akarat és felelősség nélküli magatartás mellett arra is utalhat, ha „egy magatartás jeleit képtelenek vagyunk felfogni (vagy azért, mert nem figyelünk, vagy mert nem is állhat ehhez rendelkezésünkre elég tudás) [...] (A nyugati kultúra nevezi »passzívna« a keleti életformákat, a férficentrikus beszéd a női magatartást).” Selyem: i. m.

¹⁰⁷ Láng Zsolt: *Az oltalom kolostora*. *Élet és Irodalom*, 2005/36. <http://www.es.hu/pd/display.asp?channel=IRODALOM0536&article=2005-0911-2235-06PKDY>. Letöltés ideje: 2006. 09. 10.

¹⁰⁸ Ezt akár a google-keresőbe beütött „Irina Cornici” névre való keresés több tízezer, angol, román, magyar stb. nyelvű cikk-találatok is jelzik. 2005 júniusában a moldvai Tanacu település melletti kolostorban az atya vezetése és felügyelete alatt ördögűzés címén keresztre kötöztek és napokig étlen-szomjan tartottak egy Irina Cornici nevű fiatal, frissen szolgálatba lépett lányt, aki az erős lánc-kötélék és a kiszáradás következtében megfulladt. Az apácákat és a papot később börtönbüntetésre ítélték. Számos olyan mozzanat van az elbeszélésbe szöve, ami annak idején a médiában is megjelent. Vö. például: Peti Lehel: *Egyházi rítus és bűncselekmény. A tanacui apácagyilkosság*. *Korunk*, 2005/12. 102–109. Hajdu Sándor: *Ki az igazi tettes?* <http://www.epa.oszk.hu/00800/00804/00384/56438.html> stb.

gönytelen ablakon keresztül leste meg Rebeka anyó gyógyító, misztikus szertartását. A leselkedő képe később is megjelenik, bár a *kép* elől, amit lát, mindannyiszor szívesen menekülne. Az exorcizmus alá vetett lány öccsének, Petrének a múltját, jelenét alkotó motivikus háló (alkoholista, horgászó apa, anyanélküliség, árvaházban, majd sztáreceknél megtalált menedék, nővére tejszagú melle stb.) is Eremie regénybeli szerepét alkotja újra. *A tűz és a víz állatainak* beágyazott történetére, Despotés fejedelem szerepére utalnak a *Tomica ambivalens* szerepét firtató megjegyzések, az azt követő megjegyzések viszont egy 20. századi román történelmi személyiségre vonatkoznak.

Az elbeszélésbeli exorcizmus az ortodox szerzetesek és pópák által gyakorolt mágikus rítusokat¹⁰⁹ jeleníti meg: „Az istentisztelet alatt Marta és Nae Misu kiteszi Irinát a templom elé, hogy a kiseregő hívek imádkozhassanak fölötte, és a sok-sok ima összeáll, mint a meggyúrt kenyértészta. Irina ott hever a fűben, ideiglenesen összetákolt keresztjére kötözve. Két deszkát raktak egymásra, azon fekszik, a madzag, amely áthurkolja bokáját, csuklóját, meg-megpendül a feszességtől. Hosszú sor kígyózik a templomajtó felől. A sorban állók elmormolnak egy imát, aztán megköpdösik a lányt, azaz az ördögöt. Az ördög olyan, hogy nincs teste, bolyong a földön, és megszállja az embereket. A legfontosabb, hogy szenteltvizet locsoljunk rá, és ha nincs szenteltvíz, akkor a nyálunkkal is megköpdöshetjük, mert a nyál végül is testünkéből való, az pedig Isten keze műve. A szenteknek még a vizeletük is gyógyító, erre is vannak példák, bár erről általában hallgatnak a milotvéniás könyvek. A köpdösés után átkot is kell mondani, mert másképp elpárolog az ördög, mint a víz. / A nap szárítsa ki a méhed! / Pók rágja ki a beled! / Kígyó másszon beléd! / Béka rondítson szemedbe!”¹¹⁰ Az ördögűző jelenethez hasonlóan kerül bemutatásra a pópához forduló, a társadalom széles rétegeit felölelő, a testi és lelki gondjaikat, betegségeiket mágikus bajkezelési szolgáltatással orvosolni vágyó személyek problémáinak megoldása: „A vonaton is beszélték, miféle csodákat művelt az elmúlt hetekben. Egy fővárosi asszonynak három esztendeje tartó fejfájását gyógyította meg, azzal, hogy ráköpött a feje búbjára. Egy gyerekre rászólt, mert zavarta a templomi szolgálatot, és a gyerek másnaptól tudott osztani és szorozni, pedig még nem jár iskolába. Egy vizsgálzó egyetemista kérte közbenjárását, ő nem is felelt, csak bólintott, és másnap a diák a jászvásári egyetemen tízest kapott, holott betűnyit nem tanult egész szesszióban.”¹¹¹

¹⁰⁹ Vö. Peti: i. m. 104–105.

¹¹⁰ Láng Zsolt: *Az oltalom kolostora*. Élet és Irodalom, 2005/36.

¹¹¹ Uo.

A novella ortodoxia-képe, a leírások, megjelenítések nagy része a dokumentumszerűséget, mimetikusságot erősítik, ezáltal *A tűz és a víz állatai*-nak lírai nyelvezetétől való elmozdulás figyelhető meg.

Átfedések, motívumok

„Többé-kevésbé minden könyv tartalmazza valamelyest a szándékolt újramondások összjátékát”¹¹² – mondja Mallarmé, Julia Kristeva pedig az intertextualitás fogalmának bevezetésekor utal arra, hogy „minden szöveg idézet-mozaikokból áll és minden szöveg egy másik szöveget szippant magába és alakít át”.¹¹³ Minden szöveg több szövegnek a kereszteződésében jön létre, különböző transzformációs műveletek végrehajtása (szelektálás, hangsúlyozás, átértelmezés, sűrítés és eltolás) révén viszonyul egy másodlagosnak tekintett szöveg az elsődlegeshez képest.¹¹⁴

A Láng- és Bodor-regény közötti dialógus textuális szinten is megvalósul, a Genette-féle hypertextuális utalások sorát vélem fölfedezni. A Bodornál is előforduló Unikornist¹¹⁵ akkor pillantja meg Vazul, amikor a szennyes lében áll¹¹⁶, Eremie a fák között egy repülőgéproncsot talál, amely ázott tollszagot árasztott¹¹⁷, amely megidézi *Az érsek látogatása*-beli villamoskocsit, amelyet a narrátor a Paltin-berekben a szeminaristáknak mutogat.¹¹⁸ A sisakvirág-tea, mint a test kontroll alatt tartását biztosító ital ugyanazon funkciót betöltve jelenik meg mindkét regényben. Gábrriel Ventuza ezt iszogatva kívánja távol tartani magát a nőügyektől: „Ha majd megkívánom, sisakvirágból főzök magamnak teát. [...] Úgy bizony, megígértem, hogy nem keveredem nőügyekbe.”¹¹⁹ Eremie az atya tanácsára főz magának sisakvirág-teát a tisztátalanság elkerülése végett.¹²⁰ A tea méregvolta mindkét regényben aposztrofálódik: „Más meghal tőle, én egyszerűen lelohadok.”¹²¹ – mondja Gábrriel Ventuza a sisakvirág hatásáról.

¹¹² Mallarmé idézi Laurent Jenny: *A forma stratégiája*. Helikon. Irodalomtudományi Szemle. Intertextualitás. 1996/1. 23.

¹¹³ Julia Kristeva: *La Révolution de langage poétique*. Seuil, 1974. 60.

¹¹⁴ Vö. Julia Kristeva: *A szövegstrukturálás problémája*. Helikon, 1996/1. 14–22. Angyalosi Gergely: *Az intertextualitás kalandja*. Helikon, 1996/1. 5.

¹¹⁵ „Végül csak egy egyszarvút láttunk, amint merev állásban pihent egy kis halmon.” *Az érsek látogatása*. 34.

¹¹⁶ *A tűz és a víz állatai*. 286.

¹¹⁷ Uo. 65.

¹¹⁸ *Az érsek látogatása*. 33.

¹¹⁹ Uo. 65.

¹²⁰ *A tűz és a víz állatai*. 34.

¹²¹ *Az érsek látogatása*. 65.

Egyaránt fontos motívumokat jelentenek mindkét regényben a szagok és a szenny, mocsok, sár, amely *Az érsek látogatásának* szövegszervező komponense is. Erre utal a fiktív helynév is, Noroieni, amely sárt, sárost, sárból valót jelent¹²², illetve Colentina Dunka nevének eredete: a colentina a román *colea* n tina frazémából származtatható, amely szintén a sárra, szennyre utal.¹²³

A nyálnak ember- és lélekmentő szerepe is vándortéma: *Az érsek látogatásában* orvoságosüvegbe dugaszolt nyállal átitatott rongydarab által tartja a kapcsolatot a Vidra házaspár, amelynek a férfi tagját koholt vádak alapján az elkülönítőbe internálták, *A tűz és a víz állataiban* a narrátort nővére nyála mentette meg, hozta vissza a halálból. A két voronyeci pap megszólalásig hasonlít *Az érsek látogatása* helynökségének papjaihoz, seminaristáihoz¹²⁴, Dudut, aki keresztbetesz Tomsáéknak, s aki miatt kell ördögöt űzni, teljes nevén Dudurea Mavrodinnak hívják (mint a *Sinistra körzetben* a körzetparancsnokot: Coca Mavrodint), ráadásul átokként egy fület dob át a kerítésen, s a köztük lezajló párbeszéd is hasonlít Bodor sinistrai nyelvezetére.

Az alcimadások módjának rögzíthetetlenségére utal Balázs Imre József¹²⁵ is: Láng bestiáriumainak fejezetcímeiben szereplő (fiktív és kevésbé fiktív) állatnevek az illető fejezetekben betöltött szerepe hasonló a *Sinistra körzet* birtokos összetételű alcímeiben szerephez jutó szereplőkéhez. Mindkét regény a szóbeli elbeszélést imitálja, ezért is jellemző rájuk a történetmondás csapongó, alineáris, analepszusos és paralepsziszes módja.

A Felejtés nyomai

„A képzelet és az emlékezés párban járnak”¹²⁶, állítja Eremie, mintegy behatárolva ezzel a narrációt is, s az utolsó oldalakon talán választ kapunk önmaga- és Istenkeresésének eredményére: „Nem, Isten nem jelent meg nekem. Ám találtam egy országot, óh, egy új országot, ahol otthon lettem.

¹²² Selyem Zsuzsa utal a sár szövegbeli jelenlétének szerepére: „Noroieninek hívják azt a moldvai falut, ahonnan Eremie elindul, a noroi szó jelentése magyarul: sár. De egy pillanatilag se gondoljunk kultúrfölnyire – az első kötet igazán meggyőzőtt arról, hogy Láng nem hízeleg saját nációjának –, a sár teológiai-antropológiai jelentése kerekedik ki a regény során: a szerzetes útja a kolostori, szelleminek feltételezett életformától a test megtapasztalásáig, Noroieniből különféle sár-történetekig.” Selyem: i. m.

¹²³ Mircea Cărtărescu: *Pururi tinăr, înfășurat în pixeli*. Humanitas, București, 2004.

¹²⁴ *A tűz és a víz állatai*. 128.

¹²⁵ Balázs: i. m.

¹²⁶ *A tűz és a víz állatai*. 126.

Az elbeszélés országát, mert miközben mesélhettem neked, megszületett ez az ország. Lett egy országom, és ez nagy változás, mert amikor elindultam, semmim sem volt.”¹²⁷ Az általa teremtett narratív világ képezi tehát az otthont, a nyelv hozza létre az elbeszélés országát.

A tűz és a víz állatai egy „leírhatatlanul félelmetes állat”: a *Felejtés* megjelenésével zárul, ahogyan az felfalja az utolsó betűt is: „Szerettem volna mindent elraktározni. Ám egy leírhatatlanul félelmetes állat jelent meg. Az állat neve: Felejtés. Óriási embrió. És mihelyt megjelent, már csak szavak maradtak, kő, fa, vágy, szenny, uisfkm, jashdtgasjhdtzf, f, r, r, f, g, z, k, á, ü, zs...”¹²⁸ Felejteti vágyással, az emlékekkel harcban álló emlékezettel zárul Bodor Ádám 2003 végén megjelent gyűjteményes novelláskötetének utolsó darabja is, a *Melissa Bogdanowitz lábnyma* című novella. A Bodor-próza álküldetéses narratívája konstruálódik meg, ezúttal expliciten: egy önmagát már az első sorokban álnéven bemutató én-elbeszélő narrátor arról értesíti az olvasót, hogy elindul megmenteni egy városka életét. Már az elején kiderül, hogy részéről csak egy jó kis kaland ígérkezik, az álküldetésstudattól vezérelt álneves álhős eljut a világvégi településre, ahol álmából felébresztve az alprefektus-asszonyt, Melissa Bogdanowitzot, s vázolja neki város és nemzetmentő szándékait, vizet fakaszt az összerogyni készülő kápolnából, hogy majd modern, minden igényeket kielégítő kis fürdővárost varázsoljon az isten háta mögötti helységből: „Mindig is kerültem a feltűnést, most ráadásul tudván, hogy egyszerű emberekkel lesz dolgom, álruhában, szegény vízvezeték-szerelőnek öltözve, a semmitmondó Edward Mardirosz álnéven utaztam Visna Jablonicára. Egy régi újsághirdetés csábított oda, miszerint befektetőt keresnek a végoráit élő városkába, valakit, aki képes lelket lehelni egy haldokló településbe. Megtudtam, egykor tipp-topp kis rakétakilövő üzemelt a közeli erdőben, ám amint beköszöntöttek a langyos békeidők, és a silókat kiürítették, a hajdan virágzó városka sorvadásnak indult.”¹²⁹

„Jószándékú” vízfakasztása Bodor-szövegekre jellemző abszurd helyzetet teremt: a városka egy völgyben található, amelyet egy gondos kezek által épített gát zár el a külvilágtól: tehát várható, hogy a világmegváltásra rendezett csoda, a vízfakasztás majd özönvízszerűen elmossa a tájat (ugyanis a víz elállítására már nincs mágikus ereje: „Sorry, végtelenül röstellem. Becsszóra nem akartam.” – mondja a főhős, s eliramlik a városból, mielőtt őt is elöntené az ár).

¹²⁷ Uo. 372.

¹²⁸ Uo. 357.

¹²⁹ Bodor Ádám: *Melissa Bogdanowitz lábnyma*. In: Bodor Ádám: *Vissza a fülesbagolyhoz*. Válogatott elbeszélések. Magvető, Budapest, 2003. Harmadik kiadás. 383.

A szöveg szintjén ironikus értelmezést nyer a cselekmény feltételezhető idejére vonatkozó információ is: valamilyen fordulat, politikai/társadalmi váltás következtében megjelenő vállalkozó szellemű „vékonypénzű befektető”, aki szuvenírrrel, mini-markettel és sok majdani gyógyulni vágyó látogatóval megáldott gyógyközpontot akar létrehozni a világvégi, kihálásra ítélt településen. A narrátor egy (általa is annak tartott) semmitmondó álnevet és a hozzá való vízvezeték-szerelői ruhát fölvéve indul útnak, az útbaigazítók eltanácsolásával és a buszsofőr keresztvetésével kísérvé. A bibliai motívumok ironikus felhasználást nemcsak az ál-vízvezeték-szerelő vizet fakasztása biztosítja (ennek eredetihelye a „Szent Vaneliza kápolna, amelynek sisakján lekonyulóban volt a kereszt, fedele beomlott, kapuját elborította a gyom, küszöbéből néhány fiatal nyírfa ágaskodott, falai mentén az alkony kósza fényeiben a pusztulás apró porfelhői kóvályogtak”¹³⁰), hanem a lábnym-vétel is: arra a kérdésre, hogy mit szeretne, ha majd a látogató úgyse tér vissza (s ezt feltehetőleg mindenki tudja, vagy sejti, maga a kérdezt is), Melissa Bogdanowitz egy szandált kér, amit követ a lábnymvétel rituáléja is (amely jelenetet megelőzi az ironikus messiásvárás is: „Legalább megmoshatnám a lábát, mint ahogy a messzi vándornak szokás, de hát minékünk már vizünk sincsen. Ez a rohadt erdő az utolsó cseppig mind felissza előlünk.”¹³¹).

A novella történetidejének végén ez a – közben bekeretezett, „egyszerű vászonkendő, fényezetlen nyers fakeretben. Rajta keskeny rézlemez, mívesen vésett felirattal: *Melissa Bogdanowitz lábnyma. Ismeretlen mester műve.*”¹³² (Kiemelés az eredetiben.) – biztosítja az emlékek felejthetlenségét, vagyis azt, amit „a kedves Klausenburgba”¹³³, vagyis Kolozsvárra visszatért narrátor nem tud: „felejteni, felejteni”. Az emlékek határán álló városkát a térképen csak egy vízpacni jelzi (a vízvezeték-szerelő ál-Mózes, vagy Mózes-jellegű ál-vízvezeték-szerelő áldásos munkájának köszönhetően).

A Bodor-próza egyik alaptrópusa, az utazás jelen esetben külső és belső térben konstruálódik meg, ugyanis nem zárható ki annak a lehetősége sem, hogy az ismeretlen mester műve, vagyis a bekeretezett ikon-lábnym indította útjára ezt a csak gondolatban-álomban játszódó narratívát. A korábbi mítosztalanított történetek további ál- vagy deszakralizációja zajlik az álküldetéses narratíva explicit tematizálásával, ugyanakkor több rájátszás található a *Sinistra körzetre*: a címadás megfelel a regény fejezetei-

¹³⁰ Uo. 386.

¹³¹ Uo.

¹³² Uo. 390.

¹³³ Kolozsvár német neve. A KOLOSVAR – régi névként – megjelenik Láng regényében is.

nek címeivel, vagyis egy birtokos és egy birtok kapcsolatára utal a *Melissa Bogdanowitz lábnnyoma*, valamint Melissa Bogdanowitz lábnnyomlevétele megidézi Andrej Bodor Elvira Spriridonnal való első találkozását.

A novellavégi *ismeretlen mester* is több értelmezési lehetőséget nyit: a bibliai Jézus-történeten kívül (itt megemlíthetők a turini vászon-nyomatlepel asszociációk is, mint a múlt-narratívák bizonytalanságának és a mítosz megkérdőjelezésének motívumai) ismeretlen mester a vízvezeték-szerelő, az álneves narrátor-főszereplő, a szövegvégi nyom-jel-hagyó, ugyanakkor utalhat a szerző/író (örök) ismeretlen voltára is.

Egy későbbi időpontban, visszatekintő pozícióban, az előtött város egykori létére a felejtani nem tudó – egy újabb térkép fölé hajoló – narrátort már csak egy halványkék pacni emlékezteti. Illetve a város volt alprefektusának, Melissa Bogdanowitz lábnnyomának a lenyomata, *ikonja*. Az ikonnak, mint az ortodox teológiában¹³⁴, ebben az írásban is narratív funkciója van, a mese vége pedig egy eltűnt, eltüntetett, özönvízzel elárasztott világ lenyomata. Melissa lábnnyoma ekként szakralizálódott, a lenyomat szentképpé változott, az özönvízfakasztás pedig beteljesítette a város pusztulását.

A Bodor Ádám által elkezdett „mítosztalanítás” folytatódik az általam vizsgált prózatekerekben is, a *Sinistra körzetben* és *Az érsek látogatásában* tematizált identitások viszonylagosítása, azok határhelyzeti meghatározottsága, valamint az álküldeteses történetek az őt „követő” vagy a prózájával transztextuális kapcsolatba hozható prózaírók munkáiban is fellelhetők mint a neotranszszilvanista előírói kánonszerepre adott válaszok.

A Bodor Ádám – Láng Zsolt prózkapcsolat transztextuális vonatkozásain túl az ortodoxia, a románság-kép, a köztes kulturális terek közege által befolyásolt, a kulturális rétegek határvonalain megkonstruálódott másság/idegenség-képek dominanciája válik értelmezhetővé, a Bodor Ádám prózájában is honos elhallgatott világok, az elbeszélői pozíció identitásának meghatározhatatlansága, a „narrátor” Eremie atya többszörös küldetéstörténete, az Erdély-mítosz lebontása. Interkulturális megismerési szövevény alakul ki a „narrátor” és környezete következtében, megteremtve ezáltal a „narrátor” körülhatárolhatatlan identitását, amely a Bodor-féle határidentitást hozza játékkba: folyamatosan elmozduló szituáltságából adódóan a „narrátor” „önazonosságára” a határidentitás funkciója érvényes. A pravoszlávia által befolyásolt szellemi közeg meghatározza a szövegek epikai konstruáltságát, az ortodoxia vallási alapjai és annak szövegbeli konsztitúciója ambivalens világkép prezentálására ad lehetőséget.